

Євген Магда

ОСНОВНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

У статті аналізуються основні внутрішні та зовнішні фактори впливу на формування стратегії та тактики гарантування енергетичної безпеки Російської Федерації на сучасному етапі. Зроблено акцент на відображенні потенційних загроз у Доктрині енергетичної безпеки Російської Федерації, затвердженій у листопаді 2012 року.

Ключові слова: енергетична безпека, енергетична стратегія, експорт вуглеводнів, інвестиції.

Eugene Magda. The Main Impact Factors on the Formation of Energy Strategy of Russia. The main impact factors on the formation of energy strategy of Russia are analyzed in the article. The main source for the analysis was the Doctrine of energy security of Russian Federation, adopted in November 2012.

Key words: energy security, energy strategy, gas and oil export, investments.

Підвищена увага до проблем енергетичної безпеки спричинена зростанням відносин взаємозалежності між державами. Процеси глобалізації не лише ринків, а й

ризиків зумовлюють становлення глобальної відповідальності. Енергетичні проблеми потребують інтенсивнішого студіювання та прогнозування.

Енергетична безпека України безпосередньо залежить від енергетичної стратегії та тактики її східного сусіда – Російської Федерації. Тож відповідні за тематикою політологічні дослідження зберігають актуальність.

Виходячи з цього, метою нашої роботи буде дослідити та проілюструвати вплив внутрішньополітичних, міжнароднополітичних, соціальних, культурних, ментальних факторів на формулювання стратегічних завдань та планування тактичних кроків Російської Федерації на світовому енергетичному ринку.

На початку розвідки сформулюємо політологічне визначення енергетичної безпеки. Енергетична безпека – один із ключових аспектів системи безпеки, політична сутність якої полягає у забезпеченні здатності держави розвиватися попри несприятливі умови.

Енергетична безпека РФ як постачальника вуглеводнів залежить від стратегій споживачів. Саме у взаєминах експортер–імпортер виявляється увесь комплекс факторів, які впливають на формування енергетичних стратегій та тактик.

Подібне поєднання є більш властивим країнам СНД, ніж європейським партнерам Росії. Причина – домінування політичного, а не економічного фактора у визначенні енергетичних пріоритетів. Це пов'язано з монопольною залежністю постачання вуглеводнів від Росії, яка склалася за часів СРСР. Подальші відносини складаються за двома головними варіантами.

Перший варіант передбачає звільнення від монопольної залежності. В більшості випадків така їх позиція призводить до значного підвищення цін на паливно-енергетичні ресурси (ПЕР), що постачаються з Росії, та певних обмежень щодо самих обсягів постачання. Такі дії мають не тільки ефект крайнього загострення відносин між країнами, які намагаються вийти з-під російського впливу, а можуть спричинити втрату політичних союзників. Красномовними є приклади Грузії та Азербайджану.

Інший варіант енергетичних відносин пов'язаний з відмовою від економічних принципів їх побудови (Білорусь). Але штучне культивування подібних непрозорих в економічному плані взаємовідносин веде в стратегічній перспективі до політичної нестабільності та труднощів у вирішенні потенційних конфліктів, а також до втрати контролю над власними енергетичними ринками та активами.

Перехід на економічні підвалини формування енергетичних аспектів міжнародних відносин між РФ та її партнерами відбувається складно, суперечливо та не завжди успішно. До суто економічних перешкод додається політичний тиск. Це, відповідно, ускладнює формування стратегічних та тактичних завдань.

Енергетична політика має за мету гарантувати енергетичну безпеку держави. Енергетична безпека та енергетична політика співвідносяться між собою як мета та засоби, стратегічна мета та тактичні прийоми для її досягнення. Зазвичай енергетична безпека є похідною та водночас складовою економічної безпеки. Але нерідко виникають ситуації, коли енергетична політика вбирає в себе геополітичні, політичні, соціокультурні та інші складові. Отже, нерідко служить досягненню не лише економічних цілей.

Особливий приклад становлять засоби формування енергетичної політики Росії. Енергетичний напрям її зовнішньої політики рясно пересипаний різноманітними впливами: соціокультурними, психологічними, внутрішньополітичними, геополітичними тощо.

Першочерговим фактором формування енергетичної політики Російської Федерації є і буде залишатися економіка. Прибуткова частина бюджету РФ залежить від надходжень від експорту сировини та енергетичних ресурсів. Так, у 2011 – 2012 роках нафтогазова частина прибутків федерального бюджету становила близько 50%, а у 2010 – близько 40%. Згідно з проектом федерального бюджету на 2013–2015 роки планується плавне скорочення залежності від експорту енергоносіїв. Так, у 2015 році частка експортних прибутків має становити знову близько 40% [1].

Подібний стан речей не є ознакою пострадянської епохи. Сировинна орієнтація економіки загалом та експорту зокрема історично притаманна Російській державності. Тут варто пригадати цитату баварського дипломата Франца Габріеля да Бре (він неодноразово відвідував Російську імперію наприкінці XVIII – на початку XIX ст.) про Росію початку XIX ст.: «Жодна країна в світі, за винятком Китаю, не має такої великої кількості важливих предметів торгівлі, видобутих з власних природних багатств... Промисловість вельми обмежена в Росії, і це одна з причин того низького стану, в якому перебуває її внутрішня торгівля... Росія вивозить майже всі свої продукти сирими та отримує їх назад обробленими» [2]. Якщо у XIX ст. Росія експортувала переважно зерно та інші продукти сільського господарства, то кінець XX – початок XXI ст. позначений експортом енергетичних ресурсів.

Енергетична ж безпека експортера передбачає стабільний доступ до ринків, надійний транзит та безперервне нарощування (чи збереження існуючих темпів) видобутку сировини, мінімізацію негативних екологічних наслідків видобутку, забезпечення енергетичного суверенітету, впровадження інноваційних методів видобутку.

Частина цих положень відображена у Доктрині енергетичної безпеки Російської Федерації, затвердженій президентом РФ В. Путіним 29 листопада 2012 року. Спеціалісти Інституту систем енергетики імені Л. О. Мелентьєва Сибірського відділення РАН розробили цей документ, у 6 сторінках якого стисло і доступно сформульовано сутність енергетичної безпеки для специфічних кондицій РФ, співвідношення енергетичної безпеки з категоріями надійності та витривалості [3].

Зокрема, серед основних зовнішніх загроз енергетичній безпеці РФ визначені такі: прагнення штучно перешкоджати вільному транзиту та доступу російських енергоносіїв на світовий енергетичний ринок, штучні перешкоди доступу РФ до сучасних енергетичних технологій, несприятлива кон'юнктура світового енергетичного ринку, реальні та штучно підтримувані кліматичні загрози, які ведуть до зниження попиту на російські вуглеводні [3].

Методи ж реалізації завдань енергетичної безпеки вибираються не надто ринкові: «Росія, як одна з провідних енергетичних держав світу, забезпечує власну геополітичну роль гарантованими поставками необхідних обсягів енергетичних ресурсів на світовий ринок, їх надійним транзитом від місць видобутку до основних центрів споживання по власній території та території сусідніх держав, активною організаційною та дипломатичною діяльністю з гарантування глобальної енергетичної безпеки (ГЕБ). При цьому ГЕБ розглядається не лише як достатність пропозицій та транзиту, але і як гарантована надійність попиту, обумовлена довготерміновими контрактами та недискримінаційним доступом до розподільних мереж та до роздрібного спотового ринку енергетичних ресурсів та енергетичних товарів і послуг» [3].

Наголосимо на тому, що довгострокові контракти та їх положення викликають щораз менше позитивних емоцій у покупців російських вуглеводнів. Особливо одіозним є пункт «take-or-pay». Нещодавно цей пункт довгострокових контрактів був скасований для деяких внутрішніх споживачів газу. А у жовтні 2012 року чеське відділення німецької RWE Transgas домоглося відміни цього пункту. Міжнародний арбітражний суд Федеральної палати економіки Відня підтвердив, що RWE Transgas може знизити обсяги газу для купівлі [4].

Прагнення забезпечити ринок збуту газу довгостроковими контрактами зрозуміле, адже провідний експортер «Газпром» не може похвалитися нарощенням видобутку та експорту. Так, за 2012 рік обсяги експорту газу на європейський ринок знизилися на 7,5% і становили майже 140 млрд кубометрів [4]. Тенденція до можливого подальшого скорочення обсягів експортованого газу та, як наслідок, зменшення прибутків веде до бажання застосувати позаекономічні методи впливу на покупців чи транзитерів. Свідченням цього є зростання газового експорту до країн СНД, які до певної міри є політично залежними від РФ. Відповідні показники становлять 66 млрд кубометрів, зростання становило 32,2% [5].

Політичний фактор мав суттєвий вплив на економіку Росії ще від радянських часів. Нині внутрішньополітичні цілі та геополітичні амбіції визначають енергетичну політику РФ на роки наперед. Через брак політичних ресурсів для відновлення геополітичних впливів Росія переходить до стратегії використання власних енергетичних ресурсів та їх експорту як зброї для відновлення зовнішньополітичних і стратегічних позицій. Нинішня енергетична програма Путіна в галузі енергетики була ним проголошена, в тому числі, у статті «Росія та світ, що змінюється», опублікованій 27 лютого 2012 р. Зокрема, В.Путін наголошує на необхідності створити єдиний енергетичний комплекс Європи та скасувати «Третій енергопакет», на перевагах Північного та Південного потоків, акцентує увагу на можливостях відмовитися від атомної енергетики завдяки газовим «потокам». Особливу увагу приділено «Третьому енергопакету», адже його положення забороняють постачальникам енергоресурсів контролювати транспортну інфраструктуру, що є геть невідповідним «Газпрому» [6].

Позиціонування Росії як однієї з провідних енергетичних держав світу – відгомін теорії енергетичної наддержави, яка була популярною у 2006 – 2007 роках. Високі ціни на світовому енергетичному ринку та контроль Росії над експортом вуглеводнів з Центральної Азії не залишав, здавалося б, сумнівів у тому, що Москва – це свого роду «The city upon energy hill». І хоча оцінки запасів російських вуглеводнів не змінилися у бік зменшення, твердження про «енергетичну наддержаву» видається все аж надто анахронічним. Особливо з огляду на те, що Туркменія, Казахстан та Узбекистан уже позбулися російського контролю за експортом газу і досить міцно закріпилися на китайському ринку [7].

Країни Східної Європи, передусім Польща, намагаються максимально зменшити залежність від російських енергетичних ресурсів. І Польща має непогані шанси не лише позбутися такої залежності (згадаємо також термінал для зрідженого газу у Штеттині, який ще

будується, але рано чи пізно стане до роботи), а з часом навіть стати експортером сланцевого газу. Це ще один цвях у міф про Росію як «енергетичну наддержаву» [8].

Є ще один вагомий фактор, який не надто враховують, формуючи російську енергетичну політику, але який вже довів свою важливість та однозначно буде справляти відчутний вплив надалі. Йдеться про вже згадуваний сланцевий газ та повернення США на лідируючі позиції з видобутку газу та нафти завдяки освоєнню нових технологій.

Так, звіт Міжнародного енергетичного агентства за 2012 рік пророкує перетворення США на нетто-експортера вуглеводнів до 2035 року та перевершення за обсягами видобутку Росії до 2015 року (тобто через 2 роки) та Саудівської Аравії до 2020 року. Це спричиняє зміщення пріоритетів енергетичного ринку та більшій концентрації експортерів на азійському ринку[9].

Окрім зовнішніх загроз та факторів, на енергетичну політику РФ впливають і внутрішні фактори. У Доктрині енергетичної безпеки їх перераховано достатньо – корупція, недосконалість нормативно-правової бази, зношеність основних фондів, відсутність належного контролю за безпекою поставок енергоресурсів, надмірна залежність від імпорту технологій, відсутність моніторингу належного рівня за природними катаклізмами.

У сучасних умовах видобуток нафти та газу є процесом із постійно зростаючим рівнем складності, у технології інвестуються мільярди доларів. Тому можна з впевненістю твердити, що рік за роком нафта та газ стають все більш наукомісткими продуктами. Абсолютні лідери нафтогазової галузі у світі ExxonMobil та Total інвестують у наукові розробки по 700 - 800 млн доларів на рік. При цьому цікавою є структура витрат на науково-дослідні цілі. Наприклад, Китай та Бразилія 90 - 100% «наукових коштів» спрямовують на розвідку та видобуток, при цьому відповідний показник американських та європейських компаній становить 50%, решту ж останні витрачають на дослідження у галузі нафтопереробки, нафтохімії тощо.

Якщо на кожну видобуту тонну нафти західних компаній припадає 1 долар витрат на наукові розробки, то для російської нафти цей показник – 0,2 долари. 0,02% – стільки витрачають російські компанії на дослідження, конструкторські бюро, технічну оптимізацію. Ефективність російських компаній становить лише третину від ефективності американських.

Буде помилкою говорити про повний інноваційний застій. Деякі зрушення з місця таки є. Для прикладу – ТНК-ВР, яка протягом 2011 р. інвестувала близько 320 млн доларів у розвиток технологій та інновацій у нафто-видобувній справі, технологічний потенціал компанії є одним із найбільших серед російських компаній [10]. Іншим прикладом є «Роснафта». У 2007 р. до її складу були інтегровані 6 науково-проектних інститутів, а нині її науковий потенціал становить понад 10 наукових установ. Структура наукового комплексу «Лукойлу» включає загальнокорпоративний науково-дослідний центр, геолого-розвідувальні, переробні, збутові дослідницькі організації та центри. 2007 р. обсяг інвестицій у науково-технічні роботи становив 60 млн доларів [11].

Але такі приклади є поодинокими. Можна пояснити знижену конкурентоспроможність російських нафтогазових компаній кризою та браком інвестицій. Але головна причина – гострий дефіцит бажання інвестувати. Будівництво енергетичної наддержави – амбітний проект, який міг би стати каталізатором технологічних інновацій, який нині перетворюється на синонім російських не-реалізованих амбіцій.

У своїй програмній статті на початку 2012 р. на той момент кандидат у президенти РФ В. Путін намітив кілька пріоритетних напрямів економіки, які, на його думку, потребують технічного переозброєння та посиленої уваги держави [12]. Йдеться про фармацевтику, високотехнологічну хімію, композитні та неметалеві матеріали, авіаційна промисловість, інформаційно-комунікаційні технології, нанотехнології. При цьому його мета – створення галузевих холдингів (на кшталт «Газпрому») в усіх галузях.

Нафтогазової промисловості у вищенаведеному переліку немає. Поряд із визнанням сировинного характеру російської економіки оминається проблема технічної відсталості галузі, яка є основним джерелом надходжень до російського бюджету. Використовуючи міф про технологічну незалежність СРСР та адекватність радянської техніки західним зразкам, використовуючи термін «повернення технологічного лідерства», В.Путін таким чином підтримує ідеологему «енергетичної наддержави», сировинної та технологічної енергетичної потуги, яка апріорі не може залежати від західних поставок обладнання, чи мати зношене устаткування, чи не інвестувати у нові технології, замість Стабілізаційного фонду. Проблеми нафтогазової галузі консервуються, а разом з ними – потенційне економічне зростання Росії. Ці проблеми, помножені на розробку раніше недоступних родовищ, здатні перетворити Росію за деякий час на аутсайдера пулу експортерів.

До внутрішніх загроз енергетичній безпеці, очевидних сторонньому спостерігачу, але не зазначених у Доктрині, належать: відсутність зацікавленості «Газпрому» в розвитку внутрішнього ринку; відставання темпів зростання видобутку від темпів зростання споживання газу; відсутність серйозних інвестицій у розробку нових родовищ; ставка на закупівлі центральноазіатського газу за рахунок розвитку газодобувних проектів у Росії; монополістичний характер російської газової галузі.

Збереження влади та цілісності політичного процесу також є стрижневими моментами енергетичної безпеки держави. Нині спостерігається певне звуження сфери впливу інтересів держави, підміна національних, державницьких інтересів інтересами окремих галузей чи навіть корпорацій. Російський «Газпром» являє собою приклад саме такої потенційної підміни інтересів [13].

Значною мірою енергетична політика Москви визначається «Газпромом» – «державою в державі». Попри падіння капіталізації «Газпрому» (з 369 млрд дол. у 2008 до 83 млрд дол. сьогодні), вплив компанії на зовнішню та внутрішню політику не зменшується [14]. Російський уряд розраховував через 10 - 15 років збільшити її до 1 триль-

йона доларів, що на той час може становити близько третини всього ВВП Росії. Але ці плани видаються надто оптимістичними, а від того – примарними.

Для нарощування видобутку газу і нафти на шельфі Баренцового і Карського морів, на півострові Ямал і на Сахаліні «Газпрому» потрібні величезні інвестиції. Показовою є доля Штокманівського родовища, одного з найбільших родовищ газу у світі із запасами у майже 4 трлн кубометрів. Очевидно, проект занадто дорогий для «Газпрому» і розробка та запуск родовища мав би відбуватися за підтримки Statoil та Total. Липень 2012 року позначився відмовою від проекту Statoil. Але Штокман, який, вочевидь, мав стати «газовою цілиною», вже виключений зі списку пріоритетів «Газпрому». Бюджет компанії на 2013 рік не передбачає пріоритетного фінансування цього проекту. Так само зі списку пріоритетів випав «Південний потік» та комплексне освоєння півострова Ямал [15].

Зовнішня енергетична політика Росії і надалі перебуває під очевидним впливом корпоративних інтересів. Дотримання логіки «що добре для «Газпрому», то добре для Росії» завдає відчутного збитку інтересам останньої, а отже, і її енергетичній безпеці. Історія із Штокманівським родовищем, яке мали б розробляти головню з політичних, а не економічних міркувань, це зайвий раз доводить. Врешті, економічний фактор змусив відмовитись від дорогого та економічно невмотивованого проекту (з огляду на зниження ціни на газ з \$415 до \$370 за тисячу кубометрів упродовж 2013 року).

Підбиваючи підсумки, наголосимо на наступному. У енергетичній політиці Російської Федерації мали б домінувати економічні фактори. Натомість, переважають фактори політичні та геополітичні. Маємо яскравий приклад еволюції нафто- та газовидобувної галузі США. Американські нафтогазоносні провінції пройшли етап піднесення та забуття. А нині завдяки новітнім технологіям та інноваціям переживають чергове піднесення.

У короткотерміновій перспективі цілком логічним буде очікувати відкат Росії з лідируючих позицій у рей-

тинггах країн-експортерів вуглеводнів, враховуючи мінімальні інвестиції у розвідку та впровадження новітніх технологій. Тож головним завданням енергетичної політики РФ видається не акцентування на ролі Росії як провідної енергетичної держави, не посідання оборонної позиції та намагання укласти довгострокові контракти чи іншим способом, (часто позаекономічним) забезпечити збут нафти та газу. Головним завданням має стати саморозвиток, інвестиції в інновації та науку.

1. Заключение Института экономической политики им. Е.Т. Гайдара на проект федерального бюджета на 2013 год и на плановый период 2014 и 2015 годов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iep.ru/files/text/other/IEP_zakluchenie_na_proekt_FB_2013-2015.pdf. – Назва з титул.екрана.

2. Франц Габриель де Брэ. Записка баварца о России времен императора Павла. – Б.м., 1801. – 135 с.

3. Доктрина энергетической безопасности России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: labenin.z4.ru/Docs/en_bezop_project.doc – Назва з титул.екрана.

4. «Газпром» отменил правило «бери или плати» для внутреннего рынка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lenta.ru/news/2013/06/04/take/>. – Назва з титул.екрана.

5. Доходы от экспорта энергоресурсов в 2012 году значительно возросли [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pronedra.ru/energy/2013/02/08/eksport-energoresursov/>. – Назва з титул.екрана.

6. Путин В. Россия и меняющийся мир [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mn.ru/politics/20120227/312306749.html>. – Назва з титул.екрана.

7. Музалевский Р. Россия теряет статус энергетической сверхдержавы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.inosmi.ru/middle_asia/20101202/164627032.html. – Назва з титул.екрана.

8. В Европе призывают сдерживать «энергетический империализм Путина». Новости - Дайджест. 03.04.2012 07:54. Автор: Хвиля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hvylya.org/news/digest/21950-v-evrope-prizyvajut-sderzhivat-energeticheskij-imperializm-putina.html>. – Назва з титул.екрана.

9. Прогноз мировой энергетики 2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/Russian.pdf>. – Назва з титул.екрана.

10. Технологический потенциал ТНК-ВР для разработки трудноизвлекаемых запасов обсудили участники Технофорума в Западной Сибири [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.tnk-bp.ru/center/news/2012/05/14069/>. – Назва з титул.екрана.

11. Маков В. М. Анализ инновационных процессов в российской экономике и нефтегазовом комплексе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://economyar.narod.ru/makov_v_m.pdf. – Назва з титул.екрана.

12. Путин В. Нам нужна новая экономика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vedomosti.ru/politics/news/1488145/o_nashih_ekonomicheskikh_zadachah. – Назва з титул.екрана.

13. Малов Н. Г. Энергетическая безопасность современной России: политические аспекты. Автореф. дис...к.полит.н.: 23.00.02. – Нижний Новгород, 2000. – 23 с.

14. Андерс Аслунд: «Газпром» погубил сам себя и погубит Путина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.newsru.com/finance/10jun2013/aslundgazputin.html>. – Назва з титул.екрана.

15. Иллюзия проекта [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gasweek.ru/index.php/skandaly/351-illyuziya-roekta?tmpl=component&print=1&layout=default&page=>. – Назва з титул.екрана.